

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Факультет політичних наук

Кафедра міжнародних відносин та зовнішньої політики

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Історія та культура України

Галузь знань С Соціальні науки, журналістика, інформація та міжнародні відносини
Спеціальність СЗ Міжнародні відносини

Розробник	Владислав ПАРХОМЕНКО
Завідувач кафедри розробника	Олександр ШЕВЧУК
Завідувач кафедри спеціальності	Олександр ШЕВЧУК
Гарант освітньої програми	Ірина ГАБРО
Декан факультету /директор інституту (до якого відносяться спеціальності)	Анастасія ХМЕЛЬ
Начальник НМВ	Євгенія ПОСТИКІНА

Миколаїв – 2025 рік

Опис навчальної дисципліни

Найменування показника	Характеристика дисципліни	
Найменування дисципліни	Історія та культура України	
Галузь знань	С Соціальні науки, журналістика, інформація та міжнародні відносини	
Спеціальність	СЗ «Міжнародні відносини»	
Спеціалізація (якщо є)		
Освітня програма	Міжнародні відносини (з вивченням двох іноземних мов)	
Рівень вищої освіти	перший (бакалаврський)	
Статус дисципліни	Нормативна	
Курс навчання	1	
Навчальний рік	2025-2026	
Номер(и) семестрів:	Денна форма	Заочна форма
	1	<i>Не передбачено</i>
Загальна кількість кредитів ЄКТС/годин	4 кредити / 120 годин	
Структура курсу: – лекції – семінарські заняття (практичні, лабораторні, півгрупові) – годин самостійної роботи студентів	Денна форма	Заочна форма
	30 30	<i>Не передбачено</i>
	60	
Відсоток аудиторного навантаження	50%	
Мова викладання	Українська	
Форма проміжного контролю (якщо є)		
Форма підсумкового контролю	Іспит (1 семестр)	

1. Мета, завдання та результати вивчення дисципліни

1.1. Місце навчальної дисципліни в освітньо-професійній програмі

Програма дисципліни «Історія та культура України» відповідає вимогам освітньо-професійної програми щодо системи знань, вмінь та рівня їхньої сформованості, що має забезпечити набуття здобувачем вищої освіти особистісно-професійних якостей.

Контроль за роботою здобувачів вищої освіти здійснюється шляхом складання іспиту. Оцінювання самостійної роботи здобувачів вищої освіти проводиться відповідно до шкали оцінювання.

Метою викладання навчальної дисципліни є формування історико-культурної свідомості молоді, в якій поєднуються знання, погляди, уявлення про суспільний і духовний розвиток, усвідомлення нею нерозривного зв'язку між надбанням минулого і сучасного, традиціями і досвідом різних поколінь українців, виховання громадянського патріотизму, відповідальності за долю своєї Батьківщини, спонукання до активної наполегливої праці в розбудові і зміцненні держави Україна.

Основними *завданнями* вивчення навчальної дисципліни «Історія та культура України» є:

- ~ вироблення вмінь аналізувати й оцінювати явища суспільно-політичного та культурного розвитку українського суспільства в контексті світової історії;
- ~ визначення основних теоретичних засад для розуміння процесів історії культури України, її ролі в історії культури людства;
- ~ поглиблення знань з історії та культури України, народознавства;
- ~ вироблення вмінь зіставляти історичні, культурні процеси з епохами, суспільно-політичними та культурними процесами у світовій історії;
- ~ формування самостійного мислення та навичок аналізу закономірностей культурних процесів;
- ~ формування свідомості громадянина й патріота України;
- ~ формування понятійного апарату предмета «Історія та культура України» та вміння ним користуватись.

1.2. Очікувані результати навчання

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми, здобувачі вищої освіти у результаті вивчення навчальної дисципліни повинні:

- ~ *знати*
- ~ загальні відомості культурно-історичного процесу, етапи становлення й розвитку української культури;
- ~ найважливіші дати українського культурного поступу, хронологічні рамки подій;
- ~ причини і значення явищ української культури, їх місце в загальносвітовому контексті, взаємозв'язок і взаємозалежність;
- ~ провідних діячів культури України;
- ~ суть основних проблем історії та сучасного буття народу України;
- ~ витоки української нації та її місце в загальнолюдських процесах;
- ~ суспільно-економічні, політичні та культурні процеси історичного розвитку українського народу;
- ~ *вміти*
- ~ порівнювати, аналізувати, узагальнювати і критично оцінювати історичні факти та діяльність осіб;
- ~ оцінювати події та діяльність людей в історичному процесі з позиції загальнолюдських цінностей;
- ~ співставляти історичні події, процеси з періодами (епохами);
- ~ орієнтуватись у науковій періодизації історії України;

- ~ вміти самостійно добувати історичну інформацію за темою, працювати з першоджерелами, літературою;
- ~ аргументовано відстоювати власну думку й позицію щодо історичних подій, фактів, персоналій;
- ~ інтегрувати явища національної культури в контексті європейської та світової культури;
- ~ розрізняти специфічні особливості різних галузей духовного життя, стилеві ознаки кожної культурно-історичної епохи;
- ~ оцінювати події та діяльність людей в історичному процесі з позиції загальнолюдських цінностей.

Вивчення предмету «Історія та культура України» забезпечує реалізацію наступних компетентностей:

Загальні компетентності:

ЗК 1. Здатність реалізовувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина України;

ЗК 2. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі і знань про природу і суспільство, та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового образу життя.

ЗК 8. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК 10. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

ЗК 12. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК 17. Здатність до безперервного навчання та саморозвитку, самостійної і автономної праці, використання системного підходу до розроблення та реалізації проектів.

Спеціальні (фахові) компетентності:

СК 8. Усвідомлення національних інтересів України на міжнародній арені.

Результати навчання:

РН 8. Збирати, обробляти та аналізувати великі обсяги інформації про стан міжнародних відносин, зовнішньої політики України та інших держав, регіональних систем, міжнародних комунікацій.

2. Програма навчальної дисципліни

Денна форма:

	Теми	Лекції	Практичні (семінарські, лабораторні, півгрупові)	Самостійна робота
1	Вступ до курсу «Історія та культура України»	2	2	2
2	Стародавня історія України	2	2	4
3	Русь-Україна	2	2	4
4	Русь за часів роздробленості. Галицько-Волинська держава	2	2	4
5	Українські землі під владою іноземних держав у XIV–XVI ст. Культура України в литовсько-польську добу	2	2	5
6	Виникнення і формування українського козацтва	2	2	5
7	Національно-визвольна війна 1648-1657 рр.	2	2	4
8	Руїна. Українські землі в другій половині XVII – XVIII ст.	2	2	4
9	Українські землі у складі Російської та Австро-Угорської імперій (XIX – початок XX ст.).	2	2	5
10	Українська революція 1917-1921 рр.	2	2	5
11	Українські землі в 1920-ті – на початку 1990-х рр.	4	4	6
12	Україна в добу незалежності	4	4	6
13	Російсько-українська війна 2014-2025 рр.	2	2	6
	Всього за курсом	30	30	60

3. Зміст навчальної дисципліни

3.1. План лекцій

№	Тема заняття / план
1	<p>Тема 1. Навчальна дисципліна «Історія та культура України». Джерела дослідження. Періодизація історії та культури України</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Предмет і завдання курсу «Історія та культура України». 2. Основні концепції історії та культури в ретроспективі, сучасні інтерпретації. 3. Взаємозв'язок культури, природи та цивілізації в історичному контексті. 4. Культура як цілісний компонент: її функції, структура та типологія. 5. Джерела вивчення та чинники становлення української історії та культури. 6. Періодизація та принципи вивчення історії та культури України.
2	<p>Тема 2. Стародавня історія України</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Первісне людське стадо. 2. Родовий лад на території сучасної України. 3. Кочові народи на теренах України в давнину. 4. Античні міста-держави в Північному Причорномор'ї. 5. Слов'яни в давнину. Перші державні утворення східних слов'ян. 6. Стародавня культура східних слов'ян. 7. Релігійні вірування та міфологія східнослов'янських племен.
3	<p>Тема 3. Русь-Україна</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Аскольд і Дір (852–882 рр.). 2. Доба князя Олега (882–912 рр.). 3. Князь Ігор (912–945 рр.). Княгиня Ольга (945–964 рр.). Князь Святослав (964–972 рр.). 4. Володимир Великий (978–1015 рр.). Князь Ярослав Мудрий (1019–1054 рр.). 5. Триумвірат Ярославичів. Правління Володимира Мономаха (1113–1125 рр.). 6. Культура Русі.
4	<p>Тема 4. Русь за часів роздробленості. Галицько-Волинська держава</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Феодальна роздробленість. Боротьба за київський престол. Наслідки політичної роздробленості. 2. Галицьке і Волинське князівства напередодні об'єднання. 3. Піднесення Галицько-Волинської держави за часів правління Романа Мстиславича (1199–1205 рр.). 4. Монголо-татарська навала на українські землі. Причини поразки народів Русі. 5. Данило Галицький (1238–1264 рр.). Королівство Руське. 6. Занепад Галицько-Волинської держави. 7. Культура України в період феодальної роздробленості.
5	<p>Тема 5. Українські землі під владою іноземних держав у XIV–XVI ст. Культура України в литовсько-польську добу</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Боротьба за галицько-волинську спадщину. Польща, Молдавія, Угорщина. 2. «Оксамитове проникнення» ВКЛ на українські землі. 3. Початок об'єднання Польщі та Литви в єдину державу. Кревська унія. 4. Вітовт, Свидригайло, Казимир IV. 5. Кримське ханство. 6. Люблінська унія. Українські землі під владою Речі Посполитої. 7. Берестейська церковна унія. 8. Культура України в литовсько-польську добу.

6	<p>Тема 6. Виникнення і формування українського козацтва</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Формування українського козацтва. Запорозька Січ. 2. Реєстрове козацтво. 3. Селянсько-козацькі повстання. 4. Українське козацтво в першій чверті XVII ст. П. Конашевич-Сагайдачний. 5. Національно-визвольні повстання українського народу в 20–30-х рр. XVII ст.
7	<p>Тема 7. Національно-визвольна війна 1648–1657 рр.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Причини національно-визвольної війни. 2. Внутрішнє становище України в 1648 р. 3. Основні події національно-визвольної війни. 4. Внутрішнє й зовнішнє політичне становище Гетьманщини наприкінці 1653 р. 5. Політичні події 1654 р. 6. Воєнні дії 1654–1657 рр.
8	<p>Тема 8. Руїна. Українські землі в другій половині XVII – XVIII ст.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Причини Руїни. Громадянська війна та поділ козацької України на два гетьманства (вересень 1657 – червень 1663 рр.). 2. Боротьба за возз'єднання Української держави (червень 1663 – вересень 1676 рр.). 3. Останнє гетьманування Юрія Хмельницького. Коломацька рада. 4. Антиукраїнська політика російського уряду. Ліквідація царизмом Гетьманщини і Запорізької Січі. 5. Антифеодальна боротьба селянства України: гайдамаччина, опришки, Коліївщина. 6. Приєднання до Російської імперії Причорномор'я, Криму та Правобережної України. 7. Нові процеси в духовному житті козацької доби: реформування церкви та освіти, розвиток науки. 8. Українське бароко як нове світовідчуття і нове мистецтво.
9	<p>Тема 9. Українські землі у складі Російської та Австро-Угорської імперій (XIX – початок XX ст.).</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Політичне і соціально-економічне становище українських земель у складі Російської імперії. 2. Суспільно-політичні рухи в Наддніпрянській Україні. 3. Політичне і соціально-економічне становище українських земель у складі Австро-Угорщини. 4. Суспільно-політичний рух у Західній Україні. 5. Українські землі на початку XX ст. 6. Українська культура XIX – початку XX ст.
10	<p>Тема 10. Українська революція 1917-1921 рр.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Утворення і діяльність Української Центральної Ради. 2. Українське питання на переговорах у Бресті. 3. Гетьманський режим: його внутрішня і зовнішня політика. 4. Внутрішня і зовнішня політика Директорії. Посилення громадянської війни. 6. Революційно-визвольний рух на західноукраїнських землях. ЗУНР. 7. Утвердження радянської влади в Україні. 8. Причини поразки української революції 1917–1921 рр.

11	<p>Тема 11. Українські землі в 1920-ті – на початку 1990-х рр.</p> <p>11.1</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Політичне і соціально-економічне становище України на початку 1920-х рр.. 2. НЕП. Вхідження України до складу СРСР. Обмеження суверенітету. Політика коренізації. 3. Індустріалізація і колективізація в Україні: хід і наслідки. 4. Політичні репресії в Україні, утвердження сталінського тоталітарного режиму. 5. Політичне і соціально-економічне становище українських земель у складі Польщі, Румунії та Чехословаччини. 6. Розвиток української культури у 1920–1930-ті рр. 7. Україна в роки Другої світової війни. <p>11.2</p> <ol style="list-style-type: none"> 8. Повоєнний розвиток УРСР. Завершення радянізації західноукраїнських земель. 9. Україна в умовах десталінізації (1953–1964 рр.). 10. Соціально-економічний розвиток України в 1960–80-ті рр. 11. Суспільно-політичне і духовне життя. Рух дисидентів в Україні (1960–80-ті рр.). 12. Початок перебудови в СРСР. Чорнобильська катастрофа. Український національно-демократичний рух. 13. Розпад Радянського Союзу та відновлення незалежності України. 14. Культура України в другій половині ХХ ст.
13	<p>Тема 12. Україна в добу незалежності</p> <p>12.1</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Акт проголошення незалежності України. Референдум і вибори Президента України 1 грудня 1991 р. Розпад СРСР. Міжнародне визнання України. 2. Державотворчі процеси в незалежній Україні. Формування багатопартійності. Конституція України. 3. Повернення кримських татар на батьківщину. Статус Криму. 4. Економіка України. Запровадження гривні. Демографічні та міграційні процеси. Олігархічна система. 5. Україна в системі міжнародних відносин. Зовнішня політика України в 1991-2004 рр. Початок інтеграції в європейський і світовий простір. <p>12.2</p> <ol style="list-style-type: none"> 6. Рухи протесту на початку 2000-х рр. Помаранчева революція 2004 р. 7. Суспільно-політичне життя України в 2005-2009 рр. В. Ющенко. Зовнішня політика. 8. Авторитарний режим Віктора Януковича 2010-2014 рр. Євромайдан. 9. Революція Гідності: причини, хід, наслідки. 10. Культура України наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.: нові умови соціальної реальності.
15	<p>Тема 13. Російсько-українська війна 2014-2025 рр.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Російсько-українська війна 2014-2025 рр., її етапи. 2. Анексія Росією Криму. Агресія Росії проти України 2014-2022 рр. Реакція світової спільноти. Спроби мирного врегулювання. 3. Повномасштабне вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 р. Етапи війни. 4. Добровольчі батальйони. Волонтерський рух. 5. Міжнародна допомога Україні. 6. Євроінтеграційний поступ України.

3.2. План семінарських занять

№	Тема заняття / план
1	<p>Тема 1. Навчальна дисципліна «Історія та культура України». Джерела дослідження. Періодизація історії та культури України</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Предмет і завдання курсу «Історія та культура України». 2. Основні концепції історії та культури в ретроспективі, сучасні інтерпретації. 3. Взаємозв'язок культури, природи та цивілізації в історичному контексті. 4. Культура як цілісний компонент: її функції, структура та типологія. 5. Джерела вивчення та чинники становлення української історії та культури. 6. Періодизація та принципи вивчення історії та культури України.
2	<p>Тема 2. Стародавня історія України</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Первісне людське стадо. 2. Родовий лад на території сучасної України. 3. Кочові народи на теренах України в давнину. 4. Античні міста-держави в Північному Причорномор'ї. 5. Слов'яни в давнину. Перші державні утворення східних слов'ян. 6. Стародавня культура східних слов'ян. 7. Релігійні вірування та міфологія східнослов'янських племен.
3	<p>Тема 3. Русь-Україна</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Аскольд і Дір (852–882 рр.). 2. Доба князя Олега (882–912 рр.). 3. Князь Ігор (912–945 рр.). Княгиня Ольга (945–964 рр.). Князь Святослав (964–972 рр.). 4. Володимир Великий (978–1015 рр.). Князь Ярослав Мудрий (1019–1054 рр.). 5. Тріумфірат Ярославичів. Правління Володимира Мономаха (1113–1125 рр.). 6. Культура Русі.
4	<p>Тема 4. Русь за часів роздробленості. Галицько-Волинська держава</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Феодальна роздробленість. Боротьба за київський престол. Наслідки політичної роздробленості. 2. Галицьке і Волинське князівства напередодні об'єднання. 3. Піднесення Галицько-Волинської держави за часів правління Романа Мстиславича (1199–1205 рр.). 4. Монголо-татарська навала на українські землі. Причини поразки народів Русі. 5. Данило Галицький (1238–1264 рр.). Королівство Руське. 6. Занепад Галицько-Волинської держави. 7. Культура України в період феодальної роздробленості.
5	<p>Тема 5. Українські землі під владою іноземних держав у XIV–XVI ст. Культура України в литовсько-польську добу</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Боротьба за галицько-волинську спадщину. Польща, Молдавія, Угорщина. 2. «Оксамитове проникнення» ВКЛ на українські землі. 3. Початок об'єднання Польщі та Литви в єдину державу. Кревська унія. 4. Вітовт, Свидригайло, Казимир IV. 5. Кримське ханство. 6. Люблінська унія. Українські землі під владою Речі Посполитої. 7. Берестейська церковна унія. 8. Культура України в литовсько-польську добу.

6	<p>Тема 6. Виникнення і формування українського козацтва</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Формування українського козацтва. Запорозька Січ. 2. Реєстрове козацтво. 3. Селянсько-козацькі повстання. 4. Українське козацтво в першій чверті XVII ст. П. Конашевич-Сагайдачний. 5. Національно-визвольні повстання українського народу в 20–30-х рр. XVII ст.
7	<p>Тема 7. Національно-визвольна війна 1648–1657 рр.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Причини національно-визвольної війни. 2. Внутрішнє становище України в 1648 р. 3. Основні події національно-визвольної війни. 4. Внутрішнє й зовнішнє політичне становище Гетьманщини наприкінці 1653 р. 5. Політичні події 1654 р. 6. Воєнні дії 1654–1657 рр.
8	<p>Тема 8. Руїна. Українські землі в другій половині XVII – XVIII ст.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Причини Руїни. Громадянська війна та поділ козацької України на два гетьманства (вересень 1657 – червень 1663 рр.). 2. Боротьба за возз'єднання Української держави (червень 1663 – вересень 1676 рр.). 3. Останнє гетьманування Юрія Хмельницького. Коломацька рада. 4. Антиукраїнська політика російського уряду. Ліквідація царизмом Гетьманщини і Запорізької Січі. 5. Антифеодальна боротьба селянства України: гайдамащина, опришки, Коліївщина. 6. Приєднання до Російської імперії Причорномор'я, Криму та Правобережної України. 7. Нові процеси в духовному житті козацької доби: реформування церкви та освіти, розвиток науки. 8. Українське бароко як нове світовідчуття і нове мистецтво.
9	<p>Тема 9. Українські землі у складі Російської та Австро-Угорської імперій (XIX – початок XX ст.).</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Політичне і соціально-економічне становище українських земель у складі Російської імперії. 2. Суспільно-політичні рухи в Наддніпрянській Україні. 3. Політичне і соціально-економічне становище українських земель у складі Австро-Угорщини. 4. Суспільно-політичний рух у Західній Україні. 5. Українські землі на початку XX ст. 6. Українська культура XIX – початку XX ст.
10	<p>Тема 10. Українська революція 1917-1921 рр.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Утворення і діяльність Української Центральної Ради. 2. Українське питання на переговорах у Бресті. 3. Гетьманський режим: його внутрішня і зовнішня політика. 4. Внутрішня і зовнішня політика Директорії. 5. Революційно-визвольний рух на західноукраїнських землях. ЗУНР. 6. Утвердження радянської влади в Україні. 7. Причини поразки української революції 1917–1921 рр.

11	<p>Тема 11. Українські землі в 1920-ті – на початку 1990-х рр.</p> <p>11.1</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Політичне і соціально-економічне становище України на початку 1920-х рр.. 2. НЕП. Вхідження України до складу СРСР. Обмеження суверенітету. Політика коренізації. 3. Індустріалізація і колективізація в Україні: хід і наслідки. 4. Політичні репресії в Україні, утвердження сталінського тоталітарного режиму. 5. Політичне і соціально-економічне становище українських земель у складі Польщі, Румунії та Чехословаччини. 6. Розвиток української культури у 1920–1930-ті рр. 7. Україна в роки Другої світової війни. <p>11.2</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Повоєнний розвиток УРСР. Завершення радянізації західноукраїнських земель. 2. Україна в умовах десталінізації (1953–1964 рр.). 3. Соціально-економічний розвиток України в 1960–80-ті рр. 4. Суспільно-політичне і духовне життя. Рух дисидентів в Україні (1960–80-ті рр.). 5. Початок перебудови в СРСР. Чорнобильська катастрофа. Український національно-демократичний рух. 6. Розпад Радянського Союзу та відновлення незалежності України. 7. Культура України в другій половині ХХ ст.
13	<p>Тема 12. Україна в добу незалежності</p> <p>12.1</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Акт проголошення незалежності України. Референдум і вибори Президента України 1 грудня 1991 р. Розпад СРСР. Міжнародне визнання України. 2. Державотворчі процеси в незалежній Україні. Формування багатопартійності. Конституція України. 3. Повернення кримських татар на батьківщину. Статус Криму. 4. Економіка України. Запровадження гривні. Демографічні та міграційні процеси. Олігархічна система. 5. Україна в системі міжнародних відносин. Зовнішня політика України в 1991-2004 рр. Початок інтеграції в європейський і світовий простір. <p>12.2</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Рухи протесту на початку 2000-х рр. Помаранчева революція 2004 р. 2. Суспільно-політичне життя України в 2005-2009 рр. В. Ющенко. Зовнішня політика. 3. Авторитарний режим Віктора Януковича 2010-2014 рр. Євромайдан. 4. Революція Гідності: причини, хід, наслідки. 5. Культура України наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.: нові умови соціальної реальності.
14	<p>Тема 13. Російсько-українська війна 2014-2025 рр.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Російсько-українська війна 2014-2025 рр., її етапи. 2. Анексія Росією Криму. Агресія Росії проти України 2014-2022 рр. Реакція світової спільноти. Спроби мирного врегулювання. 3. Повномасштабне вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 р. Етапи війни. 4. Добровольчі батальйони. Волонтерський рух. 5. Міжнародна допомога Україні. 6. Євроінтеграційний поступ України.

4. Завдання для самостійної роботи

Самостійна робота спрямована на розвиток інтелектуальних умінь, загальнокультурних і професійних компетентностей, творчого мислення у студентів. Включає в себе розробку презентації на обрану студентом тему в межах наукової проблеми «Російсько-українська війна 2014-2025 рр.».

Забезпечення освітнього процесу. Використання проектора.

5. Підсумковий контроль

Формою підсумкового контролю є іспит, який проводиться в усній формі. Робота студентів оцінюється за підсумками виконання основних видів завдань. Якщо студент не відвідував курс лекцій, семінарські заняття і не виконав контрольні заходи, а, отже, не набрав необхідної кількості балів, то він, за рішенням кафедри, не допускається до складання іспиту.

Питання до іспиту з дисципліни «Історія та культура України»

1. Найдавніші племена і держави на території України.
2. Родовий лад на території сучасної України.
3. Кочові народи на теренах України в давнину: кіммерійці, скіфи, сармати.
4. Античні міста-держави в Північному Причорномор'ї.
5. Походження Русі. Перші князі, їх зовнішня і внутрішня політика.
6. Піднесення та розквіт Русі. Володимир Великий та Ярослав Мудрий.
7. Запровадження християнства на Русі та його значення.
8. Русь-Україна у період політичної роздробленості: причини і наслідки.
9. Правління Володимира Мономаха.
10. Боротьба Русі-України з монголо-татарською навалою.
11. Утворення та розвиток Галицько-Волинського князівства. Князі Роман Мстиславич та Данило Галицький.
12. Литовсько-Руська держава: формування, устрій, суспільно-політичні відносини.
13. Польська експансія та політичні зміни на українських землях у другій половині XIV – першій половині XVII ст.
14. Люблінська унія та її наслідки для українських земель.
15. Берестейська церковна унія та її наслідки для українського суспільства.
16. Зародження українського козацтва: причини та сутність. Реєстрові козаки.
17. Національно-визвольні повстання українського народу наприкінці XVI – на початку XVII ст.
18. Причини, характер, рушійні сили та основні воєнні дії національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького.
19. Українсько-московська угода 1654 р., її причини та наслідки.
20. Період «Руїни» на українських землях.
21. Гетьманування Івана Мазепи. Полтавська катастрофа.
22. Пилип Орлик – гетьман України в еміграції. Конституція 1710 р.
23. Поступове обмеження та ліквідація Російською імперією автономного устрою Гетьманщини, Слобожанщини, Запорозької Січі (XVIII ст.).
24. Гайдамацький та опришківський рух. Коліївщина 1768 р. та її наслідки.
25. Соціально-економічний розвиток українських земель у складі Російської та Австрійської імперій у першій половині XIX ст.
26. Соціально-економічний розвиток українських земель у складі Російської та

- Австро-Угорської імперій в другій половині XIX – на початку XX ст.
27. Суспільно-політичні рухи в Наддніпрянській Україні в XIX ст.
  28. Суспільно-політичні рухи в Західній Україні в XIX ст.
  29. Українські землі на початку XX століття.
  30. Українські землі в роки Першої світової війни. Українські січові стрільці.
  31. Українська революція 1917–1921 рр.: причини, рушійні сили, етапи та їх характеристика.
  32. Утворення Української Центральної Ради та її діяльність.
  33. Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського.
  34. Правління уряду Директорії. Акт злуки УНР і ЗУНР, його історичне значення.
  35. Поразка українських визвольних змагань 1917–1921 рр., її причини та наслідки.
  36. Встановлення комуністичного режиму в Україні. Політика «воєнного комунізму».
  37. Українська СРР в умовах нової економічної політики.
  38. Створення Союзу РСР і Україна.
  39. Радянська модернізація України (1929–1938 рр.). Утвердження тоталітарного режиму.
  40. Здійснення індустріалізації та колективізації в Україні. Голодомор.
  41. Масові репресії в Україні у 1930-х рр.
  42. Західноукраїнські землі в 1921–1939 рр.
  43. Україна під час Другої світової війни (1939–1945 рр.).
  44. Повоєнна відбудова та розвиток України в 1946 – на початку 1950-х рр.
  45. Україна в умовах десталінізації (1953–1964 рр.).
  46. Україна в період загострення кризи радянської системи (1965–1985 рр.).
  47. Україна в другій половині 1980-х рр. Чорнобильська катастрофа та її наслідки.
  48. Розпад Радянського Союзу та відродження незалежності України.
  49. Україна в 1991-2004 рр. Помаранчева революція.
  50. Україна в системі міжнародних відносин. Зовнішня політика України в 1991-2004 рр..
  51. Суспільно-політичне життя України в 2005-2013 рр. В. Ющенко. Авторитарний режим В. Януковича.
  52. Зовнішня політика України в 2005-2014 рр.
  53. Євромайдан. Революція Гідності: причини, хід, наслідки.
  54. Російсько-українська війна 2014-2025 рр., її етапи.
  55. Анексія Росією Криму. Агресія Росії проти України 2014-2022 рр. Реакція світової спільноти. Спроби мирного врегулювання.
  56. Євроінтеграційний поступ України.
  57. Відносини Україна-НАТО: від 1990-х до сучасності.
  58. Міжнародна допомога Україні у 2022-2025 рр.
  59. Релігія і церква в Україні в добу незалежності. ПЦУ.
  60. Стародавня культура східних слов'ян. Релігійні вірування та міфологія.
  61. Культура Русі. Софія Київська як світоглядна ідея та як художній шедевр.
  62. Мислителі Русі. Зародження і розвиток шкільної освіти. Наукові знання.
  63. Мистецтво Русі. Культура періоду феодальної роздробленості Русі.
  64. Культурний розвиток в Галичині та Волині в XII–XIII ст.
  65. Історичні умови розвитку української культури в литовсько-польську добу.
  66. Освіта і книгодрукування XIV–XVI ст.
  67. Козацтво як явище історії та культури.
  68. Нові процеси в духовному житті України періоду козацької доби: реформування церкви та освіти, розвиток науки.
  69. Українське бароко як нове світовідчуття і нове мистецтво.
  70. Специфіка національного варіанту бароко в літературі, театрі, музиці, архітектурі.
  71. Українська культура другої половини XVII–XVIII ст.
  72. Розвиток образотворчого мистецтва в XVII–XVIII ст.
  73. Романтизм в українській культурі кінця XVIII – початку XIX ст.

74. Суспільно-політичні та історичні умови розвитку української культури кінця XVIII– XIX ст.
75. Становлення нової української культури (1780–1840 рр.).
76. Формування української національної самосвідомості XIX ст.
77. Роль творчості Тараса Шевченка у становленні української культури.
78. Розвиток науки і філософії XIX ст.
79. Розвиток образотворчого мистецтва, музики і театру в XIX ст.
80. Гуманізм українського неоромантизму.
81. Український авангард 1900–1910 рр.
82. Українська національна революція 1917–1921 рр. та її вплив на розвиток національно-культурних процесів в Україні.
83. Національно-культурне піднесення 1920-х рр. в Україні як передумова розбудови освіти і науки. Література, театр, мистецтво.
84. Культура України в роки Другої світової війни та повоєнний час (друга половина 1940-х – початок 1950-х рр.).
85. Розвиток української культури в другій половині XX ст.
86. Суперечливі процеси у розвитку української культури (друга половина 1950-х – середина 1980-х рр.).
87. Вплив шістдесятництва на розвиток української культури.
88. Українське суспільство та українська культура в роки боротьби за державну незалежність (1985–1991 рр.).
89. Розвиток української культури в 1990-х рр.
90. Розвиток української культури на початку XXI ст.

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський)

Спеціальність – С 3 «Міжнародні відносини»

Семестр – 1

Навчальна дисципліна «Історія та культура України»

ІСПИТОВИЙ БІЛЕТ № 1

1. Люблінська унія та її наслідки для українських земель (13 балів).
2. Євромайдан. Революція Гідності: причини, хід, наслідки (13 балів).
3. Вплив шістдесятництва на розвиток української культури (14 балів).

Затверджено на засіданні

кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики

Протокол № __ від «__» _____ 2025 року

Завідувач кафедри _____

Шевчук О.В.

Екзаменатор _____

Богданова Т.Є.

6. Критерії оцінювання та засоби діагностики результатів навчання

Графік контрольних заходів та рейтингова шкала оцінювання (1 семестр)

№	Вид діяльності (завдання)	Критерії оцінювання	Максимальна кількість балів
1	Семінарські заняття	15 тем семінарських занять. Кожна тема оцінюється до 3-х балів. Максимальна кількість балів за теми (15*3).	45
2	Завдання для самостійної роботи	Оцінювання самостійної роботи: 5 балів – розробка презентації; 5 балів – захист презентації і ведення дискусії.	10
3	Аналітична робота		5
4	Іспит	У кожному екзаменаційному білеті по 3 питання (13+13+14)	40
	Всього		100

Оцінювання результатів навчальної діяльності студентів здійснюється з урахуванням індивідуальних особливостей студентів і передбачає диференційований підхід в його організації.

Оцінюватися може виконання студентами будь-яких навчальних завдань, під час роботи над якими студенти демонструють власне історичне мислення: розгорнуті і стислі усні відповіді, письмові роботи, доповіді, реферати, виступи в дискусіях тощо.

При цьому враховується:

- ~ розуміння студентами взаємозв'язків між історичними подіями, уміння порівнювати, пояснювати, аналізувати та критично оцінювати історичні факти;
- ~ самостійність мислення;
- ~ використання різних джерел історичних знань, з розумінням їх особистостей, умінням їх характеризувати і оцінювати;
- ~ правильність і достатність добору історичних фактів для розв'язування поставлених викладачем завдань;
- ~ чіткість і завершеність викладу;
- ~ мовна грамотність.

Критерії оцінки усної відповіді студента (семінарські заняття):

3 бали ставиться у випадку:

- ~ студент вільно володіє, визначеними програмою, знаннями й уміннями;
- ~ правильно і в достатній кількості добирає необхідні для відповіді факти;
- ~ висловлює власне ставлення до навчального матеріалу;
- ~ відповідь чітка і завершена;
- ~ мова добра.

2 бали ставиться у відповідності з попередніми вимогами, але:

- студент має незначні ускладнення при використанні визначених програмою знань і умінь;
- при доборі фактів припускається незначних помилок;
- власне ставлення студентом висловлюється, але в аргументації зустрічаються

- окремі неточності;
- мова добра.
- 0-1 бал** ставиться в разі незнання більшої частини матеріалу, відсутності будь-якої логіки викладу, а саме:
- студент не володіє необхідними для здійснення завдання уміннями;
- головного фактичного матеріалу не знає.

Критерії оцінки студента при виконанні самостійної роботи:

- **9-10 балів** виставляється, якщо дотримані всі вимоги до виконання самостійної роботи: позначена проблема і обгрунтована її актуальність; студент вільно володіє інформацією запропонованої проблеми; логічно викладена власна позиція, сформульовані висновки, тема розкрита повністю; дотримані вимоги до зовнішнього оформлення презентації; студент повно, всебічно, безпомилково відповідає на дискусійні питання викладача і студентів з теми роботи.
- **6-8 балів** виставляється, якщо основні вимоги до самостійної роботи виконані, але при цьому допущені значні недоліки. Зокрема, є неточності у викладі матеріалу; не обгрунтована актуальність проблеми; відсутні логічна послідовність в судженнях; студент не в повній мірі відповідає на дискусійні питання; є упущення в оформленні презентації.
- **4-5 балів** виставляється, якщо є істотні відступи від вимог до виконання самостійної роботи. Зокрема: студент не в повній мірі володіє інформацією запропонованої проблеми; непослідовно відповідає на дискусійні питання; тема висвітлена лише частково, відсутній висновок; є упущення в оформленні презентації.
- **3 бали** виставляється, якщо є істотні відступи від вимог до виконання самостійної роботи. Зокрема: студент поверхово володіє інформацією запропонованої проблеми; не відповідає на дискусійні питання; тема висвітлена лише частково; відсутній висновок; є упущення в оформленні презентації.
- **0-2 бали** виставляється, якщо студент не володіє інформацією запропонованої проблеми, виявляється істотне нерозуміння теми при веденні дискусії, є значні упущення в оформленні презентації.

Критерії оцінки студента при написанні аналітичної роботи:

- **5 балів** виставляється, якщо виконані всі вимоги до написання роботи: позначена проблема і обгрунтована її актуальність, зроблено короткий аналіз різних точок зору на дану проблему і логічно викладена власна позиція, сформульовані висновки, тема розкрита повністю, витриманий обсяг, дотримані вимоги до зовнішнього оформлення.
- **5-4 бали** виставляється, якщо основні вимоги до роботи виконані, але при цьому допущені значні недоліки. Зокрема, є неточності у викладі матеріалу; відсутня логічна послідовність в судженнях, не витриманий обсяг реферату; є упущення в оформленні.
- **3 бали** виставляється, якщо є істотні відступи від вимог. Зокрема: тема висвітлена лише частково, відсутній висновок.
- **0-2 бали** виставляється, якщо тема не розкрита, виявляється істотне нерозуміння проблеми.

Критерії оцінювання іспиту:

- **35-40 балів** виставляються студенту при глибоких і всебічних знаннях проблеми, грамотному і злагоженому логічно їх викладі, досконалому володінні

понятійним апаратом, умінні підкріплювати теоретичні знання практичними висновками, здатності швидко і правильно робити умовиводи, використовувати при аналізі сучасних явищ теоретичні положення на основі вивчення основної та додаткової літератури; якщо дані правильні, повні і глибокі відповіді на всі теоретичні питання відповідно до навчальної програми дисципліни, немає помилок у виконанні, матеріал викладено грамотною мовою з дотриманням логічної послідовності;

– **30-34 бали** виставляються студенту при глибоких і всебічних знаннях проблеми, грамотному і злагодженому логічно їх викладі, досконалому володінні понятійним апаратом, умінні підкріплювати теоретичні знання практичними висновками, здатності швидко і правильно робити умовиводи, використовувати при аналізі сучасних явищ теоретичні положення на основі вивчення основної та додаткової літератури; якщо студентом дано правильні, повні відповіді на всі теоретичні питання індивідуального завдання відповідно до навчальної програми дисципліни, матеріал викладено грамотною мовою з дотриманням логічної послідовності, однак допущені незначні похибки при відповіді;

– **20-29 балів** виставляються студенту при твердому і досить повному знанні проблеми, відсутності характерних неточностей при відповідях на питання екзаменаційного білета та на поставлені додаткові питання, умінні в основному пов'язувати теоретичний матеріал з практичними завданнями, стоять в сучасних умовах, володінні понятійним апаратом, знанні основної літератури; якщо на запропоновані теоретичні питання дані правильні, але неповні відповіді; матеріал викладено грамотною мовою з дотриманням логічної послідовності, однак допущені несуттєві похибки або неточності у відповідях, допущена незначна помилка;

– **15-19 балів** виставляються студенту при достатньому знанні навчального матеріалу, відсутності грубих помилок при відповідях на питання екзаменаційного білета, умінні підкріплювати теоретичні знання практичними висновками, знанні основних понять і категорій; якщо відповіді на теоретичні питання в цілому правильні, але неповні, допущені неточності у формулюваннях і логічні похибки, допущені одна - дві несуттєві помилки;**10-14 балів** виставляються студенту, якщо відповіді на теоретичні питання неповні, допущені неточності у формулюваннях і логічні похибки;

– **5-9 балів** виставляються студенту при наявності грубих помилок у відповідях на теоретичні питання екзаменаційного білета, які свідчать про неправильному розумінні суті проблеми, невмінні підкріплювати теоретичні знання практичними висновками, незнанні основного категоріального апарату, якщо відповіді на теоретичні питання містять грубі помилки, свідчать про незнання і нерозуміння відповідних розділів програмного матеріалу;

– **0-4 бали** виставляються студенту, якщо відповіді на теоретичні питання містять грубі помилки, які свідчать про незнання і нерозуміння відповідних розділів програмного матеріалу.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Оцінка в балах	Оцінка за національною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS	
		Оцінка	Пояснення
90-100	Відмінно	A	Відмінно (відмінне виконання лише з незначною кількістю помилок)
82-89	Добре	B	Дуже добре (вище середнього рівня з кількома помилками)

75-81		C	Добре (в загальному вірне виконання з певною кількістю суттєвих помилок)
67-74	Задовільно	D	Задовільно (непогано, але зі значною кількістю недоліків)
60-66		E	Достатньо (виконання задовольняє мінімальним критеріям)
35-59	Незадовільно	FX	Незадовільно (з можливістю повторного складання)
1-34		F	Незадовільно (з обов'язковим повторним курсом)

7. Рекомендовані джерела інформації

Основні:

1. Брехуненко В. Історичні межі України та сучасні кордони українським коштом. Київ, 2025. 244 с.
2. Гирич І. Як Україна ставала українською. Громадсько-політичне життя на підросійській Україні XIX – поч. XX ст. Київ: ТОВ "Видавництво "Кліо"", 2024. 192 с.
3. Горбулін В., Бадрак В. Російська війна проти України. Як нарешті розірвати чотириохсотрічне замкнене коло. Київ: Брайт Букс, 2024. 302 с.
4. Греченко В. Історія та культура України: Підручник. Харків: ХНУВС, 2017. 440 с.
5. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ: Портал, 2021. 432 с.
6. Грушевський М. Історія України-Руси: В 2-х т. К., 1991. Т.1. 648 с.; Т.2. 633 с.
7. Довжук І. Історія культури України: підручник. Переяслав: Видавництво К С В, 2023. 636 с.
8. Історія та культура України: навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів: ПП «Арал», 2018. 480 с.
9. Культурна спадщина та національна безпека // НІСД, 2023. 6 вересня. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/kulturna-spadshchyna-ta-natsionalna-bezpeka>
10. Кульчицький С. В. Новітня історія України (1953-2023). Київ: Арій, 2024. 576 с.
11. Кульчицький С. Рашизм vs ленінізм? Роздуми історика на переламі епох / Відп. ред. В. Смолій. НАН України. Інститут історії України. Київ, 2023. 32 с.
12. Плохій С. Лінія зіткнення. Нариси про минуле та сучасне України / Переклад В. Старка. Київ: ТОВ "Видавництво "Кліо"", 2024. 288 с.
13. Терещенко Ю. Україна та Європа: нарис історії від найдавніших часів до початку XIX ст. Київ: Темпора, 2024. 892 с.
14. «Україна: контекст світових подій». Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2023. 760 с.
15. Як ми назвемо цю війну? / Упоряд.: Б. Логвиненко, В. Побережний; Передм. Б. Логвиненка. Київ: Українер, 2024. 312 с.

Додаткові:

16. Абдулаева Г. Історія Криму. Коротка оповідь великого шляху. К.: Віхола, 2024. 224 с.
17. Атлас історії української державності. Львів: НВФ "Карти і Атласи", 2025. 128 с.
18. Бойко О. Історія України: Навч. посіб. Київ: Академвидав, 2005. 688 с.
19. Борисенко В. Курс української історії: З найдавніших часів до XX століття: Навч. посібник для студ. вузів. Київ: Либідь, 1998. 615 с.
20. Висоцький О.Ю. Історія української культури: Навчальний посібник. Дніпропетровськ: НМетАУ, 2009. 130 с.
21. Грицак Я. Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX– XX століття: Навч. посібник. Київ: Генеза, 1996. 360 с.
22. Дорошенко Д. Нарис історії України. Львів, 1991. 576 с.
23. Історія української та зарубіжної культури: Навчальний посібник / За ред. С. Клапчука. Київ: Знання-Прес, 2018. 351 с.
24. Кордон М. Українська та зарубіжна культура. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 576 с.
25. Попович М. Нарис історії культури України. Київ: АртЕК, 2016. 728 с.
26. Макаров А. Світло українського бароко. Київ: Мистецтво, 1994. 288 с.
27. Сокирко О. Козацький марс: Держава та військо Козацького Гетьманату в добу Мілітарної революції, 1648-1764. Київ: Темпора, 2023. 912 с.
28. Субтельний О. Україна: історія. Київ: Либідь, 1992. 512 с.
29. Терещенко Ю.І. Україна і європейський світ: Нарис історії від утворення Старокиївської держави до кінця XVI ст.: Навч. посібник. Київ: Перун, 1996. 496 с.

30. Шейко В., Білоцерківський В. Історія української культури: навч. посібник. Київ: Знання, 2016. 413 с.
31. Українська культура в європейському контексті / за ред. Ю. Богуцького. Київ: Знання, 2007. 679 с.
32. Український Мультифронтир. Нова схема історії України (неоліт – початок XX століття) / Укладач С. Громенко. Фабула, 2024. 480 с.
33. Хижняк З. Історія Києво-Могилянської академії. Київ: Вид дім «КМ Академія», 2003. 184 с.

Електронні ресурси:

34. Відео-курс з історії України. URL: <https://uahistory.co/video/film/3.php>